

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תצוה, תשע"א
מספר 902מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

המנורה: עץ חיים שפירותיה אורה

מאז ומתמיד, מימי בית שני נעשו ציורים של המנורה שבמשכן לסמל המוכר והנפוץ של היהודים ושל היהדות.¹ עד היום נשארה המנורה נושא מושך למחקר מדעי.² היא נבחנה גם בצד התרבותי - אמנותי, וכך יש לנו מידע רב באלו תקופות ובאלו מקומות הופיעה המנורה. ניתן להתחקות גם אחר המשמעויות שניתנו לה על מטבעות, על רצפת פסיפס של בית הכנסת או בקבורות יהודיות, עד הפיכתה לסמלה הלאומי הרשמי של מדינת ישראל. ברור שהמנורה כסמל עברה התפתחות ארוכה מהיותה עוד פריט בין כמה פריטים ששמשו זכר למקדש, עד הזמן החדש בו היא נבחרה להיות הייצוג המועדף של היהדות מול הצלם של הנצרות וחצי הסהר של האסלאם.³

ברם עניין שלדעתי לא קיבל תשומת לב ראויה הוא הצורה המיוחדת שלה. מכל כלי המשכן, המנורה היא היחידה הכוללת על פי התיאור המקראי מרכיבים שאינם הכרחיים לתפקידה. כל כלי המשכן האחרים – הארון, השולחן, המזבחות, הכיור וכו' – כשבודקים את תכניתם ומידותיהם ברור שהם תוכננו בכוונה לפי שימושם ותפקידם, וכשמם כן הם: השולחן נראה כשולחן, והמזבח כמזבח וכו', אך לא כן המנורה! אם תפקידה הוא להאיר, למה היא צריכה להיות בעלת שבעה קנים ובגובה שמונה עשר טפחים? ולאיזה צורך משמשים הכפתורים והפרחים, הגביעים והשקדים?⁴ לכן ברור שמלבד התפקיד המעשי להאיר במשכן או במקדש, רצתה התורה שתהיה למנורה צורה מסוימת שתסמל דמות ידועה אבל בסגנון יהודי מיוחד.

ברור ופשוט שלפי הוראות התורה, למנורה ניתנה צורה של סטייליזציה של צמח, כמו עץ קטן שלו קנה גביע וענפים שבהם פרחים ושקדים. אם כן, נשאלת שאלה נוקבת: איך ניתן להבין את דברי התורה המצווה על עשיית מנורה בדמות של עץ בתוך ההיכל של המשכן, אף שבמקום אחר הזהירה התורה: "לֹא-תִטֵּעַ לְךָ אֲשֶׁרָה כָּל-עֵץ אֲצֵל מִזְבַּח ה' אֶל-הַיֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-לְךָ" (דב' טז: כא)?!

נפתח במעט רקע: העמדה התרבותית-אינטלקטואלית של דור מקבלי התורה הייתה שהטבע, העולם המוחשי, הוא המסגרת המציאותית הרחבה, והכול בתוכו. הוא גם הכוח הסופי הקובע את הגורל של הכול, בכלל זה גם את גורל האלים.¹ כאשר בני אדם הגיעו להכרה שעצם החיות, החיים, הם הדבר החשוב והיקר, הם חיפשו אחרי התחדשות של החיים או הארכתם, ופנו ל"אימא אדמה" לספק את צרכיהם. הנחה זו

¹ L. Yarden, *Tree of Light* (Cornell University Press 1979) Yael Israeli, "Story of a symbol", *The Light of the Menorah*, (Israel museum, Jerusalem 1999).

² דניאל מיכלסון, "צורת המנורה", *בד"ד* 23 (תמוז תש"ע) – בדיקה מתמטית של צורת המנורה על סמך הנתונים מן התורה ומן התלמוד על משקל המנורה.

³ אי הבהירות בעניין ה"מגן דוד" (HEXAGRAM), קשריו עם היהדות והופעתו רק במאה ה-16 מנעו בעדו מלהיחשב סמל יהודי חשוב. ראו Gershom Scholem, "Star of David, History of a Symbol", *The Messianic Idea in Judaism* (Schocken Books, N.Y 1971) p. 257.

⁴ על מטרם מסכם רש"י: "ולא היו בה אלא לנוי" (שמ' כה: לא).

¹ Y. Kaufmann, *The Religion of Israel* (University of Chicago Press, 1960) pp. 21-58.

מסבירה את הפופולריות של דמות "עץ החיים" ושל "מעייין הנעורים" המופיעים כמעט בכל התרבויות הקדומות.

הבשורה של התורה, שנתפשה כמהפכה בחשיבה של האנושות, הייתה שיש בורא מעל ומעבר ליצירה שלו, והוא שולט בכול – בטבע ובהיסטוריה ("אֱ-לֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱ-לֹהֵי הָאָרֶץ" בר' כד: ג ועיינו רש"י שם). ולכן עבודת האשרה, כסמל של פולחן הטבע, הייתה כה נתעבת בעיני הנביאים.² בתחום זה, כמו בתחומים אחרים, התורה משתמשת במושגים ישנים, מרוקנת אותם מתוכנם הפגני ונותנת להם טעם ומשמעות תורנית (כך ברית מילה,³ עבודת הקרבנות ושתיית יין). כך אמור היה עם ישראל להתרגל לחוקים החדשים בהדרגה.

בענייננו, הביטוי "עץ חיים" מופיע הרבה פעמים בתנ"ך בלי להתכוון לפרי מיתוסי כלשהו אלא כמטפורה לכל דבר שיכול לשפר ולהשביח את החיים,⁴ ואף על התורה עצמה נאמר: "עץ-חיים היא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ" (מש' ג: יח). ראייה דימויית בולטת לעצמה של הביטוי "עץ חיים" מובאת בתחילת ספר בראשית. התורה מתארת את הנטיעה והצמיחה של "נֶעֱצַת הַחַיִּים... וְנֶעֱצַת טוֹב וְנָרַע" (ב: ט), ואחר כך את ההחלטה הגורלית של האדם להמרות את פי בוראו. לאחר שאכלו אדם וחוה מעץ הדעת אומר ה': "וְנִעְטָה פֶּן-יִשְׁלַח יְדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים" (ג: כב) ומשלח את אדם וחוה מגן עדן.

כשהגיע הזמן לבנות מקדש, מקום לעבודת הבורא ולהופעת השכינה, ציוותה התורה לצרף לעבודת הקרבנות גם את העלאת הנרות במנורה הדומה לעץ החיים (שמ' ל: ח). בזה ביקשה התורה להכריז שלפי היהדות אותו "עץ החיים" שבני אדם היו מחפשים מימי קדם שיעניק להם נצחיות כלשהי "לא בשָׁמַיִם הוא... וְלֹא-מֵעֵבֶר לָיִם הוא" (דב' ל: יב), אלא היא התורה עצמה, ופרי היצירה העיקרי שלה הוא אורה של התורה, "כִּי נֵר מְצַנֶּה וְתוֹרָה אֹר" (מש' ו: כג). לכן "עץ החיים" של היהדות מופיע בצורה של מנורה שענפיה ופרחיה יניבו אור שיכול להקרין זוהר של משמעות נצחית לחיינו. אבל כאן חשבה התורה לנכון להבליט את השוני השורשי בין "עץ החיים" של הפגניזם ובין "עץ החיים" של היהדות. בראשון בר המזל שמוצא את "עץ החיים" צריך רק לתלוש את הפרי ולאכול, ואילו ביהדות אף ש"עץ החיים" (שהוא התורה) נמצא בהישג יד של כל אחד, הרי אין הוא משפיע באופן אוטומטי. כדי ליהנות מפריו על האדם לפעול, וכשם שבמנורה יש להכין את השמן ולהדליק את האש, כך על האדם לעסוק בתורה ביגיעה כדי להשיג את המאור שבה.⁵

ד"ר שמעון אליעזר הלוי (שוברט) ספירו
המרכז ללימודי יסוד ביהדות

² "תחת כל עץ רענן", עיינו מל"ב טז: ד; יש' נז: ה; יר' ב: כ; ג: י; יז: ג.

³ ממצאים ממוזיאון ארצות המקרא בירושלים מעידים שהיה נהוג לעשות ברית מילה במצרים העתיקה - במוזיאון מוצגת תמונה בה נער שנימול.

⁴ עיינו מש' יא: ל; יג: יב; טו: ד.

⁵ מעניין שחז"ל השתמשו במונחים מעולם הצומח כשרצו לתאר איך התורה משפיעה על האדם: "וחיי עולם נטע בתוכנו".